

зации социально-экономической рыночной модернизации. Поэтому серьезное изучение фактора национальной экономической ментальности, в том числе и силами экономической науки, имеет важное научно-практическое значение. Это необходимо для глубокой институционально-ментальной саморефлексии нации, без чего невозможна оптимизация ее институционального развития.

Литература.

1. Гайдай Т.В. Теоретико-методологические основы институционального анализа экономической ментальности // Международный научно-теоретический семинар «Россия: варианты институционального развития», Государственный университет Высшая школа экономики, Интернет-конференция: <http://www/ecsocman.edu.ru/db/msg/>
2. Дементьев В.В. Институциональная теория в Украине: направления исследований, особенности, перспективы // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. Выпуск 103-1. – Донецк, ДонНТУ, 2006.
3. Институциональная экономика./ Под общ. ред. А. Олейника. – М.: ИНФРА-М, –2005.
4. Куценко О.Д. Расходящиеся общества: особенности системной трансформации в России и Украине // Мир России. – 2006. – Т. XV. –№ 3.
5. Ле Гофф Ж. Ментальности: двусмысленная история // История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М., 1992.
6. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: 2000.

7. Павленко Ю. Етнічний розвиток Київської Русі // Генеза. – 1-2 (6-7) 1988.

8. Павленко Ю. Институциональные основы традиционного украинского общества и проблемы современности // Экономическая теория. – 2005. – № 3.

9. Тавено Л. Ценности, координация и рациональность: экономика соглашений или эпоха сближения экономических, социальных и политических наук. // Институциональная экономика. / Под общ. ред. А. Олейника. – Г.: ИНФРА-М, 2005.

10. Тойнби А. Постижение истории. – М., 1996.

11. Экономическая ментальность россиян: Тула – Россия – мир (грантовое исследование № КТК- 292-2-02. Ю.В. Латова, Н.В. Латова, Т.С. Вуколовой) // <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/115492.html>.

12. Braudel F. Histoire et sciences sociales: La longue duree // Annales: ESC, 1958, № 4. – P. 728 / Цит. по: THESIS, 1993. Вып. 1.

13. Campbell J.L. Institutional Change and Globalization. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004.

14. Furubotn E.G., Richter R. Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics. – The University of Michigan Press. – 1998.

15. Hamilton W. Institution. Encyclopaedia of the Social Sciences. – New York, 1932. – v. VIII.

16. Veblen T. The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays. – N.-Y.: Huesch, 1919.

Статья поступила в редакцию 14.01.2007

Т.В. ГОЛІКОВА, к.е.н.,

Національна академія державного управління при Президентіві України

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНА ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИМ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ

В Україні пошуком дієвих механізмів узгодження економічних інтересів держави і територіальних утворень, які перебувають під її юрисдикції, займаються на тлі переосмислення „розв’язувальних здатностей” існуючих уявлень про організацію державного управління економічними розвитком внутрікраїнових регіонів і можливостей адаптації цих уявлень до вітчизняних реалій. На відміну від „здорового глузду” – способу осмислення реальності шля-

хом, так, би мовити, проб і помилок, науковий підхід до її пізнання передбачає використання методологічного інструментарію, тобто спеціально розроблених і свідомо застосовуваних технологій вивчення відповідного предмету.

Управління є провідною сферою діяльності в соціально-економічних системах – яка якість управління – така якість динаміки ціліс-

© Т.В. Голікова, 2007

ної системи управління. Для наукового пізнання організації державного управління відтворенням субнаціональних територіальних одиниць питання про аналітичний інструментарій традиційно постає як питання про його відповідність певним дослідницьким стандартам, або за Т.Куном [1], науковим парадигмам – системам орієнтирів у науковій діяльності (знань, навичок, зразків поведінки), прийнятих у відповідних наукових колах, тобто серед вчених, які працюють в одній області досліджень. За І.Лакатосом [2], парадигма утворює „тверде ядро” науково-дослідницької програми, а власне теоретичне знання виконує службову роль „теорій захисного пояса” останньої. Якщо та чи інша парадигма і відповідна програма не викликає сумнівів у дослідників, то увага останніх фокусується на особливостях використання їх евристичного потенціалу для розв’язання поставлених пізнавальних завдань. Коли ж у них з’являється конкурент, то дискусія про аналітичний інструментарій відповідної області наукового пізнання, що точиться у колі її представників, згодом переростає у боротьбу за утвердження одного з конкуруючих науково-пізнавальних підходів як домінуючого. Тому науковий прогрес, зокрема, за І.Лакатосом, виступає як „розповсюдження” конкуруючих наукових парадигм і відповідних дослідницьких програм [2, с. 15]. З огляду на те, що під впливом концепцій методології наукового пізнання Т.Куна і І.Лакатоса використовуваний в різних областях наукового знання аналітичний інструментарій почав переосмислюватися з точки зору його приналежності до тої чи іншої наукової парадигми й відповідної дослідницької програми, вважаємо за доцільне це зробити стосовно до наявних наукових уявлень про організацію державного управління внутрікраїновим регіональним економічним розвитком. Тим більше, що нагромаджене в регіоналістиці наукове знання з цього питання (відповідні пізнавальні підходи) поки що належним чином не освоєне, внаслідок чого його практична функція – бути „керівництвом до дії” у відповідній справі як слід не реалізується.

Концептуальні напрацювання вітчизняних регіоналістів радянської доби щодо просторового розміщення продуктивних сил, економічного районування та регіонального господарського комплексотворення (Н.Баранський [3], І.Витвер [4], Ю.Саушкін [5], М.Коловський [6] та ін.) нині актуалізувалися та можуть слугувати підґрунтям розвитку теоретичної думки та практики державного регулювання для внутрікраїнового територіального гос-

подарювання. На відміну від відповідних західних теорій (які здебільшого уособлюють „теоретичний захисний пояс” неокласичної наукової парадигми), концепції розроблювані радянськими регіоналістами, були виключно нормативними, тобто націленими на вирішення практичних питань розміщення нових виробництв (план ГОЕЛРО, створення на сході СРСР нової паливно-металургійної бази, заводів-дублерів на Уралі та ін.), освоєння нових господарських територій (Сибіру, Далекого Сходу, Середньої Азії) в інтересах ефективного розвитку народногосподарського комплексу країни. Проте у зв’язку з тим, що радянська регіональна школа змушена була розвиватися в умовах реалізації централізованого підходу до управління економікою, за якого єдиним активним суб’єктом господарського управління була держава, місце і роль останньої у формуванні і здійсненні регіональної політики були визначені однозначно – через державницьку (командно-адміністративну) парадигму управління територіальним господарюванням.

Парадигмальний підхід до пізнання особливостей пострадянського перехідного стану української економіки та системи державного управління (регулювання) її відтворенням в галузевому і регіональному розрізі простежується в працях ряду вітчизняних вчених (Ю.Бажал [7], М.Долішній [8], Б.Кваснюк [9], В.Поповкін [10], В.Тарасевич [11] та ін.). Висловлювані ними концептуальні ідеї виконували функцію „містка” між минулим і майбутнім – між державницькою парадигмою організації управління регіональним господарюванням на зразок „єдиної фабрики” і конкурентною, притаманною країнам з децентралізованим управлінським режимом. Так, на початку 1990-х років декто з вітчизняних науковців, зокрема Ю.Бажал, рекомендували заповнити прогалину, що утворилася в концептуальному арсеналі державного управління господарюванням після краху радянської управлінської парадигми генетико-еволюційною парадигмою [7], яка фокусує увагу дослідників на механізмах ендегенного розвитку господарювання, закономірностях виникнення в ньому нових якостей, їх закріплення та відтворення. Ця дослідницька програма є важливою складовою економіко-еволюційної метапарадигми, що поєднує два крупні блоки господарської реальності: глобальні процеси еволюції господарювання та локальні закономірності короткострокового та довгострокового (середньострокового) економічного зростання, тобто об’єднує в певну цілісність статичний і динамічний підходи.

Ключовим елементом „захисного поясу” генетико-еволюційної парадигми в економічній науці, на наш погляд, є теорія залежності від траєкторії попереднього розвитку. Сутність цієї залежності (поняття, що її відбивають, введені в науковий обіг П.Девидом [12] і Б.Артуром [13]), полягає в тому, що в кожний конкретний момент часу в економіці можуть відбуватися не будь-які (довільні) зміни, а лише ті, що виявляються здійснюваними в умовах, що раніше склалися, які, в свою чергу, виникли як наслідок попередніх аналогічних ситуацій. Евристична цінність цієї теорії пов'язана з тим, що вона дозволяє не лише пояснити труднощі, які виникають на шляху господарських перетворень, але й виявити конкретних отримувачів зиску від збереження старих „правил гри” у господарюванні, які завдяки останнім мають економічні й політичні можливості, що дозволяють їм блокувати потенційно більш ефективні інновації, в тому числі в організації державного управління економіко-відтворювальними процесами територіальних одиниць субнаціонального рівня.

За висновком М.Долішнього та С.Злупка, спираючись на еволюційну парадигму, державна регіональна політика має сприяти саморозвитку регіональних господарських систем, оцінювати його за економічними критеріями і вдаватися до селективних заходів, виходячи з економічної, соціальної та культурної складових стану відтворення регіонів. При цьому для будь-якого українського регіону цей стан у кожному конкретному випадку є результатом змін, що відбувалися у попередній період, яким, враховуючи феномен залежності від траєкторії попереднього розвитку, не можна нехтувати [14, с. 14-17]. Важливим компонентом генетико-еволюційної парадигми регіональної політики є необхідність враховувати: по-перше, різні рівні економічного і соціального розвитку українських регіонів у минулому; по-друге, розрив між ними економічних, технологічних, соціально-культурних зв'язків; по-третє, переважання серед детермінантів їх відтворення екзогенних чинників, що відповідало б доктрині єдиного господарського простору.

Сучасному етапу наукового пошуку в зазначеному напрямі в більшій мірі відповідає осмислення вельми різнобічної парадигмальної проблематики як з онтологічних, так і гносеологічних позицій. Усталеність положень перелічених парадигм кореспондуються з багатьма окремими парадигми та парадигмальними ідеями, висунутими вітчизняними регіоналістами, зокрема М.Чумаченком [15], М.Долішнім [14],

В.Поповкіним [10], Д.Стеченком [16], Б.Данилишиним [17], О.Амошею [18]. Передусім вони відбивають необхідність дотримання пріоритетів загальнодержавного значення, органічної єдності комплексного розвитку регіонів і країни в цілому. Механізм реалізації регіональної політики може бути ефективним лише за умови конкретно-об'єктивної оцінки стану регіону, завдань і перспектив його розвитку в контексті загальнодержавних пріоритетів. До того ж слід керуватися і такими вимогами, по-перше, не можна формувати механізм реалізації регіональної політики без урахування того, що сама ця політика має бути цілісною, по-друге, на виклики процесів глобалізації може адекватно відреагувати лише високорозвинена нація, консолідована культурно, економічно і технічно.

Вагома заслуга у просуванні парадигмальних ідей щодо формування державної регіональної політики належить В.Поповкіну, який сформулював регіонально-цілісний підхід до організації управління відтворення національної економіки. На його думку, в будь-якому разі певне суспільство, відповідні уряд, місцеві органи повинні спиратись на так звану географічну (регіонально-цілісну) парадигму організації господарювання, що містить уявлення про механізм розв'язання суперечностей розвитку усіх складових регіонального комплексу: населення, довкілля, виробничих й інфраструктурних утворень. Регіональна цілісність означає об'єктивну неподільність, нерозчленованість, триєдність природного, рукотворного та соціального середовищ, що взаємодіють у певному територіальному ареалі. Вона виходить з того, що взаємозв'язки між компонентами цих середовищ всередині кожного з регіонів є більш міцними і сталими, ніж з елементами зовнішнього середовища. Підкреслюючи роль держави у забезпеченні внутрішнього розвитку незалежної України, В. Поповкін відмічав, що регіональні проблеми, які безпосередньо перебувають в полі зору парадигми регіональної цілісності, вирішуються, судячи із світового досвіду, переважно, на державному рівні незалежно від панівної політичної і економічної систем [10, с. 16].

Вітчизняні регіоналісти підкреслюють, що говорити про регіональне господарювання в Україні в сучасних умовах як про систему, що відповідає критеріям зазначеної (регіонально-цілісної) парадигми, напевно, поки що зарано. У сучасному стані регіональна економіка швидше нагадує просту суму фрагментів галузевих економік і економік підприємств, ніж результат

синергичного ефекту взаємодії основних факторів суспільного відтворення [19, с. 17—18; 14, с. 43]. За усталеною концепцією регіонального саморозвитку, цей ефект може виникнути лише тоді, коли інституціональні перетворення у системі державного управління територіальним розвитком створять умови для функціонування територіальних господарських комплексів (регіональних, міських та ін.) в режимі самовідтворення, самоуправління та самоорганізації.

За висновком А.Зарнадзе: „Будь-яка цілісна система є більш зрілою формою розвитку системи, і виступає як система, що саморозвивається, само відтворюється” [20, с. 165-166]. Цілісними економічними системами можуть бути різномасштабні організаційні форми управління – міста, регіони, великі економічні райони, а до виробничих – великі корпорації, середні або малі підприємства. Подібні системи управління в меншому ступені залежать від зовнішніх збурюючих факторів і в більшій зазнають впливу від інтегруючих факторів. Лише в іпостасі справжніх цілісних економічних систем управління агенти господарювання матимуть ті необхідні інституціональні рамки, у яких за наявності відповідних стимулів виникне зацікавленість у зростанні добробуту населення, ефективному та розширеному відтворенні їх соціально-економічних потенціалів.

Відповідно до парадигми інституціональної економіки, дії агентів господарювання відбуваються не „у чистому полі” вільного ринку, а в сильно „пересіченій місцевості”, наповненій різноманітними інститутами – організаціями, правилами, традиціями тощо. Спонукальними мотивами дії агентів є не стільки спроби забезпечення максимального прибутку, скільки прагнення до відповідності даного агента інституціональним нормам і правилам, до поліпшення свого положення в рамках цих інститутів. Головним об'єктом дослідження при такому підході виступає вже не сам агент, а певний інститут, а предметом – відносини між агентами й інститутами.

Ознаки нової парадигми управління територіальним економічним піднесенням вже сьогодні проявляються в посиленні тенденцій до глобалізації, розвитку субрегіональної інтеграції, зближення систем у різних сферах діяльності. На сьогодні розвиток суспільства сприяє становленню нової парадигми в економічній теорії, що базується як на вивченні найбільш актуальних тенденцій і закономірностей сучасної глобалізації економіки, так і на основі узгодження економічних інтересів окремих регіональних і субрегіональних об'єднань трансфо-

рмаційних економік, зокрема СНД і АСЕАН, національних держав, співтовариств, галузей, корпорацій, підприємств, фірм тощо. Слід акцентувати увагу на тому, що активними учасниками глобалізаційних процесів є лише цілісні економічні системи.

Не зважаючи на те, що цілісністю регіональних систем господарювання займалося чимало вчених, проте цей феномен дотепер не досліджене у достатній мірі. Теоретичний і прикладний зміст цілісності систем управління поки ще не затребувано. Справа полягає в тому, що тривалий час проблеми управління всіма процесами, які відбувалися у суспільному розвитку, отримували задовільне вирішення на кожному з певних ієрархічних рівнів. При цьому сама система управління не вимагала від дослідників і практиків поглиблення теоретичних узагальнень про рівень її цілісності. Проте, в підході до пізнання управління як цілісної системи закладений величезний потенціал [20, с. 165-204].

Згідно з принципом інститутоцентризму будь-які соціальні дії, в тому числі й економічна поведінка держави й агентів територіального розвитку, є інституціонально унормованими. У зв'язку з цим ефективність, результативність та дієвість державного регулювання територіального економічного розвитку як специфічного виду державного управління залежить від параметрів інституціонального середовища, характерного для певного суспільства.

Актуальність розгляду цілісності змісту світових політичних й соціально-економічних процесів посилюється тим, що сучасна світова соціально-економічна політика формується під впливом розвитку теорії інституціональної економіки. Суть її полягає у тому, що інституціоналізм знімає безліч протиріч і невизначеностей, які супроводжують світові фінансові, економічні, соціальні, політичні системи. Значення інституціонального аналізу підсилюється тим, що інституціональні перетворення, що відбуваються у всій цілісній системі управління від світового господарства до рівня регіонів, міст, галузей, підприємств, супроводжуються створенням інститутів різнохарактерного змісту. При цьому рамки економіки для теорії інституціоналізму стають вузькими. Очевидно, ця теорія отримує більш адекватний розвиток в границях інституціонального управління, в якому економіка займає строго визначене підпорядковане місце зі своїм функціональним призначенням. Спираючись на аналіз наукових джерел, можна дійти до висновку, що теорія інституціональної економіки є логічним наслідком роз-

витку соціально-економічної думки у бік її цілісності.

Величезне значення інститутів у системі територіального управління полягає в тому, що вони повинні забезпечувати пріоритет національних інтересів перед інтересами територіальних утворень, які в системі економічних відносин виступають в іпостасі агентів господарювання, методами організаційного, правового, економічного змісту. У цьому формулюванні парадигмальна ідея, висунута вітчизняними науковцями, про можливість досягнення ефективності механізму реалізації регіональної політики лише за умови конкретно-об'єктивної оцінки стану регіону, завдань і перспектив його розвитку в контексті загальнодержавних пріоритетів набуває виключно інституціонального змісту. Саме через узгодження інтересів піднесення національної економіки з інтересами розвитку господарських структур (регіональних і міських економік, корпорацій, господарюючих осіб) проявляється інституціональна властивість цілісних економічних систем управління різних ієрархічних рівнів. На думку А.Зарнадзе: „стає очевидним, що цілісність й інституціональність – органічно взаємозалежні й взаємообумовлені властивості будь-яких цілісних економічних систем управління. Інституціоналізація, як необхідна умова узгодженості інтересів різних рівнів управління, зв'язує внутрішню структуру цілісних утворень і підвищує їх організаційний рівень” [20, с. 204-205].

Тобто головним завданням державної регіональної політики є необхідність не порушуючи домінування регіональних інтересів через інституціональний механізм ввести регіональний розвиток у русло загальнонаціональних інтересів піднесення всього суспільства і національної економіки.

Таким чином, інститути проявляються у вигляді сукупності форм і методів управління, які утворюють організаційні, правові, економічні, духовні, соціальні обмеження, правила, механізми, важелі управління, за допомогою яких суб'єкти управління, вирішуючи власні завдання, підвищують рівень цілісності системи управління, органічною частиною якої самі є. Тому цілком природно постає питання про необхідність формування нової інституціональної парадигми територіального управління, що ґрунтується, насамперед, на набутті регіональними соціально-економічними системами різного ієрархічного рівня властивостей цілісних економічних систем як складових системи національного господарювання. Виходячи з цього, на наш погляд, у вітчизняній регіоналістиці

новим концептуальним підходом до переосмислення суті й ролі внутрікrajнoвoгo регіону в системі державного управління є визнання його активним суб'єктом суспільно-економічних відносин і формування уявлень про нього як про регіональну цілісну систему економічного управління (РЦСЕУ).

Іншою важливою ознакою нової концепції територіального управління є формування останнього як цілісної системи – цілісної системи в системі більш високого порядку (системі державного управління). Причому рівень цілісності системи територіального управління визначається ефективністю функціонування інститутів, зорієнтованих на підвищення системності і комплексності управління, узгодженням інтересів розвитку РЦСЕУ з реалізацією національних інтересів, отриманням на рівні національного господарювання синергетичного ефекту як наслідок спільних дій агентів управління щодо скоординованого і збалансованого регіонального економічного зростання. Такій динаміці економічної думки відповідає адекватне відбиття в ній об'єкта дослідження – управління різного рангу цілісними економічними системами.

Якщо коротко підсумувати сказане, то можна прийти до висновку про необхідність формування нової інституціональної парадигми територіального управління, що ґрунтується на властивості цілісності соціально-економічних систем.

Література.

1. Кун Т. Структура научных революций. С ввoднoй стaтeйeй и дoпoлнeнeями 1969 г.– М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
2. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / Пер. с англ. прим. и предисловие В.Поруса. – М.: Медиум, 1995 – 217 с.
3. Баранский Н.Н. Научные принципы географии: Избр. тр. – М.: Мысль, 1980. – 239 с.; Баранский Н.Н. Становление советской экономической географии: Избр. тр. – М.: Мысль, 1980. – 288 с.
4. Витвер И.А. Избранные сочинения / Под ред. В.В.Вольского, А.Е.Слуки. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. – 590 с..
5. Саушкин Ю.Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем. – М.: Просвещение, 1980. – 262 с.
6. Колосовский Н.Н. Основы экономического районирования. – М., 1958; Колосовский Н.Н. Избранные труды. – Смоленск: Ойкумена,

2006. – 336 с.

7. Бажал Ю. Эволюційна парадигма економіки перехідного періоду // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 3–12.

8. Долішній М.І., Злупко С.М., Вовканич С.Й. та ін. Регіональна політика та механізми її реалізації / За ред. М.І.Долішнього. – К. : Наук. думка, 2003. – 503 с.

9. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. докт.економ.наук Б.Є.Кваснюка. – К. : Ін-т екон. прогнозув.: Х.: Форт, 2003. – 424 с.

10. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наук.думка, 1993. – 219 с.

11. Тарасевич В.М. Экономические парадигмы и парадигмальные теории. – Днепропетровск: «Січ», 1995. – 159 с.

12. David Paul. Clio and the Economics of QWERTY // American Economic Review. – 1985. – № 75. – P. 332–337.

13. Arthur Brian W. Competing Technologies, Increasing Returns and Lock-in by Historical Events // Economic Journal. – 1989. – N 99. – P. 116–131.

14. Долішній М.І., Злупко С.М., Вовканич С.Й. та ін. Регіональна політика та механізми її

реалізації / За ред. М.І.Долішнього. – К.: Наук. думка, 2003. – 503 с.

15. Чумаченко Н.Г. Очерки по экономике региона – К.: Наук. думка, 1995. – 338 с.

16. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. — 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.

17. Данилишин Б.М., Лібанова Е.М. Основні завдання активізації соціально-економічної політики України. – К. : РПВПС НАН України, 1999. – 67 с.

18. Амоша О.І. Концепція інноваційного розвитку регіону / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2002. – 172 с.

19. Василенко В.М. Некоторые проблемы трансформации региональной экономики // Социально-экономические аспекты промышленной политики Региональная политика и организационные проблемы и перспективы. Т. 2. – Донецк. – 2002. – С. 17–18.

20. Введение в институциональную экономику. / Под ред. Д.С.Львова. – М.: «Издательство «Экономика», 2005. – 639 с.

Статья поступила в редакцию 14.01.2007